

עבודת הוועדות לאותות ההצטיינות של מלחמת השחרור

עפר דרורי¹

מבוא

מלחמת העצמאות פרצה ב-30 בנובמבר 1947 והסתיימה ב-17 ביולי 1949. בסיום המלחמה נמנו ששת אלפים חללים מתוך אוכלוסייה של כשש מאות אלף איש, המלחמה נמשכה למעלה משנה וחצי ומספר החללים הגדול הן באופן יחסי לאוכלוסייה והן במספר מוחלט מול כלל מלחמות ישראל מציבים אותה כמלחמה הקשה ביותר שידענו מאז הקמת המדינה. הקרבת חיילי צה"ל ועוז רוחם לצד העמידה האיתנה של אזרחי המדינה הם מהסיבות העיקריות שהעניקו לנו בסופה של המלחמה את הניצחון ואת המדינה כעובדה קיימת. כידוע בסיום מלחמת השחרור הוענקו שנים עשר עיטורי גבורה לחיילי צה"ל. ידועה פחות העובדה שמספר קטן זה של עיטורים הוענקו בפקודה של דוד בן גוריון תוך התעלמות מעבודתם של שתי וועדות צה"ליות רשמיות אשר המליצו לאחר עבודת מיון מעמיקה על למעלה מאלף ומאה אותות גבורה ברמות השונות מתוך מספר גדול בהרבה של המלצות שהוועדות דחו². בן גוריון חשש כפי הנראה מזילות האותות ולכן הכתיב את המספר 12 תוך שהוא הוא גורם עוול כבד לכאלף ומאה לוחמים אשר מעשי גבורתם הועלמו מההיסטוריה ומהמורשת שלנו³. מטרת המאמר לסקור את עבודת הוועדות השונות שמונו בתום מלחמת השחרור לקביעת אותות ההצטיינות שיש להעניק לחיילי צה"ל שהצטיינו במערכה, להביא מידע חדש על המומלצים לאותות בשתי הדרגות העליונות ולהציע כיצד ניתן להעשיר את מורשת הגבורה של צה"ל תוך תיקון העוול שנגרם למומלצים לאותות גבורה שאושרו ולא הוענקו בפועל.

אותות הצטיינות

באפריל 1948 שלח **ישראל גלילי** שהיה ראש המטה של ההגנה מכתב לכל יחידות ההגנה בבקשה מהמפקדים להעביר המלצות לאותות הצטיינות. מכתב זה מהווה בפועל את תחילתה של פרשת אותות ההצטיינות במלחמת השחרור⁴.

הוועדה הראשונה

ב-24 במארכ 1949 מינה **הרמטכ"ל דורי** וועדה לקביעת אותות הצטיינות. יו"ר הוועדה היו סא"ל נחום שדמי וחבריה סא"ל שמעון אבידן וסא"ל מרדכי מקלף. את ההמלצות התבקשו חברי הוועדה

¹ ד"ר סא"ל (מיל.) עפר דרורי, מייסד ומנהל אתר הגבורה המביא מידע רחב על כלל מקבלי עיטורים וצל"שים בצה"ל, במג"ב, במשטרת ישראל, בשב"ס ובשאר גופי הביטחון במדינה.

² דרורי, עפר, 12 גיבורי ישראל לא היו לבדם, בתוך: **מערכות**, גיליון 437, יוני 2011, עמודים 83-85.

³ דרורי, עפר, חוק העיטורים בצבא ההגנה לישראל – השתלשלות היסטורית, בתוך: **אתר הגבורה**, דצמבר 2010. <https://tinyurl.com/yyfuw3hf>

⁴ מכתבו של ישראל גלילי (ראש מטה ההגנה) לכל היחידות מתאריך 20 באפריל 1948, ארכיון צה"ל, תיק 31-481-1948.

להגיש עד 1 במאי 1949 (וועדה זו תכונה הוועדה הראשונה).⁵ בתאריך 20 באוקטובר 1949 שלח סא"ל נחום שדמי מכתב לרמטכ"ל ובו סיכום ההמלצות של הוועדה שעמד בראשה כאשר יש בו המלצות לאותות הצטיינות וגם להמשך עבודה על החומר שהצטרף לפני הוועדה.⁶

הוועדה עברה על 2498 המלצות שהוצגו בפניה וב-20 באוקטובר 1949 הגישה הוועדה את המלצותיה לרמטכ"ל ולסגנו האלוף מרדכי מקלף תוך ציון העובדה שעברה על החומר שהוגש בפניה פעמיים. פעם ראשונה על ידי כלל חברי הוועדה ובפעם השנייה ע"י ראש הוועדה כי שני החברים הנוספים לא היו פנויים לכך. ואלה היו ההמלצות:

1. להעניק אותות הצטיינות ברמות השונות ל-1260 חיילים חיים, ל-374 חיילים חללים וכן ל-70 אזרחים, סה"כ 1704 אותות. הוועדה החליטה לדחות 794 המלצות שהוגשו לה.
2. להעניק אות הצטיינות קולקטיבי לתשעה עשר יישובים.
3. למנות וועדה נוספת שתעבור שוב על כל החומר וכן על המלצות נוספות (כמאה) שהוגשו לאחר דיוני הוועדה היות ולא כל היחידות אכן הגישו המלצות.
4. מדרג אותות ההצטיינות:

הוועדה (וועדת שדמי) המליצה על מדרג של עשר דרגות של אותות הצטיינות. אות דרג א', אות המפקד, אות דרג ב', אות דרג ג', אות דרג ד', אות שרות למופת, אות שרות מצוין, אות חלוצי טיס, אות מחתרת אוויר, תעודה. לא פורטו בדו"ח ההגדרות לאותות ההצטיינות להוציא בנושא אחד בו המליצה הוועדה לאחד את האותות דרג ד', שרות למופת ושרות מצוין לאות אחד שיקרא "דרג ד' – אות האומץ". הגדרת "אות האומץ" בידי הוועדה היא: "אות האומץ" יוענק לחייל על מעשה אומץ והקרבה בלתי מצוי שעשה, אם מתוך מלוי תפקיד, אם בנסיבות קרב ואם בנסיבות אחרות". מתוך המלצות הוועדה עולה כי הגדרת עשר האותות הייתה לפנייה עוד לפני דיוניה.

סיכום המלצות וועדת שדמי לאותות הצטיינות

סוג האות	מומלצים חיים	מומלצים חללים	מומלצים אזרחים	סה"כ
דרג א'	8	5		13
אות המפקד	58	17	1	76
דרג ב'	87	88	10	185
דרג ג'	372	177	32	581
דרג ד'	78	7	3	88

⁵ כתב מינוי לוועדה לקביעת אותות הצטיינות לסא"ל נחום שדמי סא"ל שמעון אבידן, סא"ל מרדכי מקלף מתאריך 24 במארס 1949 מאת יעקב דורי הרמטכ"ל. ארכיון צה"ל, תיק 1308-428-1950.

⁶ מכתבו של סא"ל נחום שדמי, ראש מח' הסגל במטכ"ל אל הרמטכ"ל וסגנו מתאריך 20 באוקטובר 1949 ועיקרו סיכום המלצות הוועדה לאותות והצטיינות (הוועדה הראשונה). ארכיון צה"ל, תיק 159-1-1979 עמודים 10 עד 14.

387	22	46	319	שרות למופת
237		14	223	שרות מצוין
29			29	חלוצי טיס
58		10	48	מחתרת אויר
50	2	10	38	תעודה
794	12		782	מבוטלים
2498	82	374	2042	סה"כ

בנוסף צרפה וועדת שדמי התפלגות ההמלצות לפי חטיבות כאשר סיכום האותות ברמה חיילית מפורטים בטבלה

הערות	מספר ההמלצות לאותות	יחידה צבאית
	76	חטיבה 1 - גולני
	81	חטיבה 2 - כרמלי
	31	חטיבה 3 - אלכסנדרוני
	33	חטיבה 4 - קרייתי
	170	חטיבה 5 - גבעתי
	129	חטיבה 6 - עציוני
	15	חטיבה 7
	20	חטיבה 8 - הזקן
	21	חטיבה 9 - עודד
	137	חטיבה 10 - הראל
	54	חטיבה 11 - יפתח
	27	חטיבה 12 - הנגב
	40	חיל תותחנים
	5	חיל מדע
	340	אזור ירושלים
	11	מחוזות
	231	חיל אויר
	1	חיל הים
	282	שונים
המלצות שנדחו ע"י הוועדה	794	מבוטלים
אושרו 1704 אותות	2498	סה"כ

התייחסות בן גוריון לעבודת הוועדה

ביוני 1949 כתב בן גוריון ביומנו ⁷ בהתייחס להכנות ל"יום הצבא" (כ' בתמוז תש"ח, 27 ביולי 1949) כי הוועדה של שדמי טרם סיימה את עבודתה אבל בכוונתה להעניק אותות הצטיינות לכשישים אנשים, על מספר זה מתבטא בן גוריון ביומנו "מדאיג בריבוי... זה מוזיל את האות. גם עשרים מקרים – זה הרבה מאוד". מבלי להיכנס לפרטי המספר שנבחר לבסוף שהוא 12 (האם אכן "כמספר שבטי ישראל" או לא ⁸) ברור שעמדתו של בן גוריון הייתה נחרצת ביותר לגבי המספר הסופי של אותו ההצטיינות שעל הצבא להעניק לגיבורי מלחמת השחרור.

הוועדה השנייה

באותו החודש שבו הוגשו המלצות הוועדה הראשונה (כנראה ב-26 באוקטובר 1949) מינה סגן הרמטכ"ל, האלוף מקלף את סא"ל פונדק כיו"ר הוועדה לבדיקת המלצות לאותות הצטיינות (הוועדה השנייה) וחבריה סא"ל זיו וסא"ל נשרי. בכך נענה הרמטכ"ל לבקשתו של שדמי לוועדה נוספת לבחינת ההמלצות של הוועדה שעמד בראשה וכן לבדיקת המלצות נוספות שהגיעו לאחר שהוועדה סיימה את עבודתה. בכתב המינוי של האלוף מקלף נכתב: "הנכם מתמנים בזאת וועדה לבדיקת ההמלצות לאותות הצטיינות בצה"ל. סגן אלוף יצחק פונדק ישמש כיושב ראש הוועדה. עליכם לעבור על החומר שמיון ע"י ועדה קודמת ורוכז בידי מחלקת הסגל, ולהביא המלצות סופיות לחלוקת אותות הצטיינות בצה"ל. כמו כן יהיה עליכם לסגן ולעבד את החומר באופן סופי... עליכם לסיים את עבודתכם עד ליום 25 בנובמבר 1949. על החתום, מרדכי מקלף, אלוף, סגן הרמטכ"ל" ⁹

בתאריך 27 בנובמבר 1949 הגיש סא"ל יצחק פונדק (בשם הוועדה לאותות הצטיינות) מכתב אל אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל מתאריך 27 בנובמבר 1949 שעיקרו סיכום עבודת הוועדה ובה המלצות לכאלף ומאה לוחמים והסתייגות לגבי שלמות העבודה. ¹⁰

הוועדה קיימה 23 ישיבות עד ל-25 בנובמבר 1949, בהן דנה בכל ההמלצות שהונחו על שולחנה. בתום עבודתה היא הגישה את ההמלצות הבאות:

1. להמליץ לרמטכ"ל לאשר 1,137 אותות הצטיינות בשבע רמות. מתוך 1,137 המומלצים 309 חיילים נפלו בלחימה ו-828 חיילים נותרו בחיים. בנוסף נרשמו 90 המלצות תחת הקטגוריה "מסופקים" שלגביהם לא התקבלה החלטה סופית של הוועדה.

⁷ יומן בן גוריון, 21 ביוני 1949, ארכיון בן גוריון.

⁸ זאב לכיש, כיצד נבחרו הגיבורים, עלי זית וחרב, כרך י"ח, 2019, עמודים 173-198.

⁹ ארכיון צה"ל, תיק 3-159-1979 עמוד 22.

¹⁰ מכתב של סא"ל יצחק פונדק (בשם הוועדה לאותות הצטיינות) אל אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל מתאריך 27 בנובמבר 1949 שעיקרו סיכום עבודת הוועדה (הוועדה השנייה). ארכיון צה"ל, תיק 3-159-1979 עמודים 3 עד 25.

2. הוועדה ציינה שנשארו בתיקה עוד 1239 המלצות שלא נידונו וכי אין ביכולתה להשלים את המלאכה ולגבש מסקנות סופיות בנוגע לכל ההמלצות מסיבות שונות:

א. ניסוח ההמלצות נעשה ללא הדרכת הממליצים כך שאינו אחיד או מאפשר בירור בחלק מן המקרים

ב. אי דיוק במידע בגלל שהרישום נעשה זמן רב לאחר האירועים,

ג. לא היה ניתן לברר ולבדוק את אמיתות האירועים מסיבות שונות,

בנוסף לדעת חברי הוועדה אינן כוללות את כל המקרים הראויים לאות הצטיינות מהסיבות הבאות:

א. חוסר התייחסות שווה בין המפקדים לעניין ההמלצות

ב. אי פרסום מספיק על האפשרות להמלצה לאות הצטיינות.

הוועדה (וועדת פונדק) המליצה על שמונה מדרגות של אותות הצטיינות.

אות גבורה אישי בעד פעולה בשדר הקרב – בשלוש רמות. אות משימה בעד פעולה בשדה הקרב – בשתי רמות. אות שרות בעד פעולות בשדה הקרב או צמוד לו – בשתי רמות. אות קיבוצי – בעד פעולות בשדה הקרב (בפועל לא מומש). ציון לשבח – בעד פעולות בשדה הקרב או מחוצה לו. אות קוממיות – לכל משתתפי מלחמת הקוממיות (לא רלוונטי לעניין האותות האישיים).

מבחינת דירוג האותות המליצה הוועדה על הדירוג הבא:

1. אות הגבורה יינתן ע"י נשיא המדינה

2. אות גבורה 2, אות משימה 1 ואות השרות למופת יוענקו ע"י שר הביטחון

3. אות גבורה 3, אות משימה 2 ואות שרות מצוין יוענק ע"י הרמטכ"ל

4. ציון לשבח יפורסם בעיתון רשמי של המדינה

יש לציין שמקריאת ההמלצות והחלטות הוועדה נראה שדירוג החשיבות של אותות ההצטיינות אמור היה להיות שונה כאשר הדירוג של האותות הוא:

גבורה 1, גבורה 2, גבורה 3, משימה 1, משימה 2, שרות למופת, שרות מצוין, צל"ש

סיווג האותות לדעת חברי הוועדה צריך להיות כדלהלן:

1. אותות גבורה אישיים יינתנו בגין פעולה בשדה הקרב, האותות יינתנו ב-3 דרגים

2. אותות משימה יינתנו בגין פעולה בשדה הקרב, האותות יינתנו ב-2 דרגים

3. אותות שרות יינתנו בעד פעולות בשדה הקרב או צמוד לו, האותות יינתנו ב-2 דרגים

4. אות קיבוצי יינתן בעד פעולות בשדה הקרב לקבוצת חיילים

5. ציון לשבח יינתן בעד פעולה בשדה הקרב או מחוצה לו.
6. אות קוממיות יינתן לכל משתתפי מלחמת הקוממיות.

בפועל בסיום דיוני הוועדה הוחלט על מדרג של שבע אותות הצטיינות אישיים ועוד אות מערכה לכלל המשתתפים במלחמה. אני מציין בסוגריים את השמות השונים שהוזכרו לאותות במסמכים שונים של הוועדה, חלקם קיצורים לנוחות טכנית, כדי לאפשר מכנה משותף לאותות השונים.

1. אות הגבורה (מגן גיבורים דרג 1). אות זה מקביל לעיטור הגבורה המקובל היום.
2. מגן גיבורים ב' (מגן גיבורים דרג 2, אות ב', גבורה 2). אות זה מקביל לעיטור העוז המקובל היום.
3. מגן גיבורים ג' (מגן גיבורים דרג 3, אות ג', אות האומץ, אות גבורה 3, אות התפארת). אות זה מקביל לעיטור המופת המקובל היום.
4. אות המשימה 1 (אות המפקד, מש 1, א. המ). אות זה מקביל לצל"ש הרמטכ"ל המקובל היום.
5. אות המשימה 2 (אות התפקיד, מש 2). אות זה מקביל לצל"ש האלוף המקובל היום.
6. שרות מצוין (ש. מצ, שרות למופת). אות זה מקביל לצל"ש מפקד האוגדה המקובל היום.
7. צל"ש (צ. ש). אות זה מקביל לצל"ש מפקד החטיבה המקובל היום.
8. אות קוממיות. אות מקביל לאות מערכה שניתן לכל מי שהשתתף במלחמה כמקובל היום.

ציינתי את שם העיטור / הצל"ש המקובל היום כדי לאפשר הבנה טובה יותר של מהות העיטור במלחמת השחרור בהתייחס למקובל בזמננו.

סיכום המלצות וועדת פונדק לאותות הצטיינות

סוג האות	מומלצים חיים	מומלצים חללים	סה"כ
גבורה דרג 2	55	42	97
גבורה דרג 3	349	171	520
אות המשימה 1	3	5	8
אות המשימה 2	98	30	128
שרות למופת	1		1
שרות מצוין	176	33	209
ציון לשבח	146	28	174
סה"כ	828	309	1137

יש לציין כי בטבלת הסיכום לא כלולים שנים עשר בעלי אות גיבור ישראל היות והשנים עשר הללו קבלו את האות שלהם ביום הצבא שהתקיים בתאריך 27 ביולי 1949, ארבע חודשים בדיוק לפני

הגשת ההמלצות של הוועדה השנייה. מתוך כך אני מניח ראתה עצמה הוועדה פטורה מלהמליץ על מי שכבר עוטר ועוד באות הגבוה ביותר הקיים.

בנוסף המליצה וועדת פונדק על עוד מספר המלצות:

1. להטיל על וועדה אחרת את קביעת שמות האותיות, צורתם וצבעם, הוועדה ממליצה:
א. לשנות את שמות האותיות כפי שהיא עשתה בהם שימוש כי אינם משקפים את תוכן המעשים
ב. לכנות את האותיות בהתבסס על שמות של קרבות היסטוריים (מצדה, בית חורון) או על שם מפקדים יידועי שם במלחמות ישראל.
2. להקים מוסד קבוע למיון והמלצת אותיות עתידיים
3. לחייב מפקדים להמליץ על פקודיהם בתוך חודש ימים ממעשה הגבורה
4. בהתייחס לאותיות ההצטיינות של מלחמת השחרור הוועדה ממליצה לבצע את ההענקת הראשונה בחג החנוכה ולאחר מכן במסר אירועים בהם יקובצו ההענקות לקבוצות של מומלצים.

המידע שהוביל לוועדה השלישית

כאמור, בתאריך 27 בנובמבר 1949 הגיש סא"ל **יצחק פונדק** (בשם הוועדה לאותיות הצטיינות) מכתב אל אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל המסכם את פעילות הוועדה שבראשה עמד. לא מצאתי התייחסות של סגן הרמטכ"ל להמלצות אבל שבוע לאחר מכן (כנראה מהעדר תגובה של סגן הרמטכ"ל) כתב מזכיר הוועדה ב-4 בדצמבר 1949 מכתב לראש האגף (כנראה אכ"א) מכתב שנועד להביא לידי גמר את עבודת הוועדה ולסיים את העבודה לאותיות הצטיינות ללוחמי מלחמת השחרור.¹¹ כתב אריה גולעד, ראש טייסת (דרגת רס"ן של היום) בשם הוועדה לאותיות הצטיינות: "הוועדה לאותיות הצטיינות אם כי לא פוזרה רשמית, הפסיקה את עבודתה הזו מבלי שהעבודה סוימה ומבלי שהוקם מוסד אחר שיכול להמשיך את עבודתה. הוועדה השאירה כ-900 מקרים שטרם בוררו סופית. ההמלצות שאושרו במספר של כ-1200 – תיאורי המעשה שבהם נוסחו ובצורתם הנוכחית אינם ראויים לפרסום. בהתאם לנ"ל הריני מציע:

- א. למנות בהקדם ועדה שתמשיך במיון החומר הקיים וכל החומר החדש שיתוסף.
ההרכב המוצע הוא: שלושה סגני אלופים מחיל היבשה ואחד אחד¹² מחיל האוויר וחיל הים. בין חברי הוועדה רצוי שיהיה לכל הפחות אחד שהינו בעל ניסיון קרבי במלחמה זו, ואחד ששירת בצבא זר ואחד ששירת זמן ארוך כקצין מטה. לשם ריכוז החומר יש למנות אחד מקציני מטכ"ל/אכ"א שישמש ככתובת לכל הנוגע לאותיות הצטיינות ויטפל גם בהכנת החוקה כמפורט להלן.

¹¹ ארכיון צה"ל, תיק 3-159-1979 עמוד 20.

¹² הכוונה כפי הנראה אחד מחיל האוויר ואחד מחיל הים

ב. לאחר סכום כסף כשכר למסגן מקצועי שינסח את "תיאורי המעשה" לפרסום (בימינו "עורך לשוני").

ג. להשיג חומר תחקירי על אותות הצטיינות מצבאות זרים שיעזור בניסוח "חוק אותו הצטיינות" לאישור הכנסת.

ד. לקבוע סופית את הסוגים והשמות של האותות המאושרים.

גולעד מסיים את מכתבו בסעיף הבא: "ברצוני להדגיש שהסדר ענין אותות הצטיינות התאחר בהרבה וראוי, לפי עניות דעתי, לעדיפות גבוהה. נא הוראותיך בנדון.

מכתבו של אריה גולעד זכה לתגובה מהירה יחסית וחודש לאחר מכן הוציא הרמטכ"ל כתב מינוי לוועדה חדשה (שלישית) שנועדה לסיים את פרשת אותו ההצטיינות של מלחמת השחרור. הפעם כוונת הרמטכ"ל היה לוועדה שתסיים את המלאכה, לא עוד בחינה נוספת של כל ההמלצות אלא רק בדיקה של ההמלצות שנותרו ללא הערכה מהוועדה השנייה כ-900 במספר מבלי לעבור שוב על כלל ההמלצות שהונחו בפני הוועדה הראשונה והשנייה.

הוועדה השלישית, וועדת איתן

הוועדה שחבריה היו סא"ל יוסף איתן (יו"ר), סא"ל עמנואל שחר, סא"ל יוחנן פלץ וסא"ל יצחק רבין מונתה בתאריך 10 בינואר 1950. בכתב המינוי נכתב: "הנכם מתמנים בזה ועדה לבדיקת ההמלצות לאותות הצטיינות בצבא ההגנה לישראל. סגן אלוף יוסף איתן ישמש כיושב ראש לוועדה. עליכם לעבור על החומר שעדיין לא מוין על ידי הוועדה הקודמת ולהביא בפני המלצות סופיות לחלוקת אותות הצטיינות. מזכיר הוועדה לאותות הצטיינות – ראש טייסת (רס"ן של ימינו) אריה גולעד יגיש לכם את כל החומר. מועדי פגישות הוועדה יקבעו ע"י היו"ר. עליכם לסיים עבודתכם זו עד ל-31 בינואר 1950 ולהגיש את הדו"ח לראש מטכ"ל/אכ"א. המינוי במכתב ר/46/13 מיום 26 באוקטובר 1949, בטל בזה. על החתום, יגאל ידן, רב אלוף, הרמטכ"ל.¹³

יש לציין שבכתב המינוי של וועדת פונדק רשום בתאריך אוקטובר 1949 בלבד ללא היום אבל הסימוכין הרשומים בו זהים כלומר ר/46/13 ומכאן ניתן להניח שבפועל בוטל כתב המינוי של הוועדה השנייה עם התמונתה של הוועדה השלישית. הוועדה נדרשה לסיים את מלאכתה עד ה-31 בינואר 1950 כאשר תפקידה היה לסיים את עבודת הוועדה שקדמה לה וועדת פונדק. לא מצאתי מסמכים שוועדה זו כלל התכנסה וגם אם התכנסה לא מצאתי מסמכים על עבודתה או המלצות על צלישים נוספים.

אני רוצה לדייק בדברים, בעוד שהוועדה השנייה נדרשה לעבור על כלל החומר של הוועדה הראשונה ולעבד את החומר הרי הוועדה השלישית לא נדרשה לכך, אלא נדרשה לעבור רק על החומר שלא מוין ע"י הוועדה השנייה ולהביא המלצות סופיות על אותות הצטיינות. משמעות הדיוק של הדברים

¹³ ארכיון צה"ל, תיק 3-159-1979 עמוד 21.

היא שהמלצות הוועדה השנייה התקבלו ואילו הוועדה השלישית נדרשה לעבור רק על יתרת החומר שלא נבדק ע"י הוועדה השנייה ובכך לחתום את ההמלצת הסופיות של מומלצי אותות הצטיינות של מלחמת השחרור. אני מדגיש את הדברים כי להבנתי גם אם הוועדה השלישית לא התכנסה, או שהתכנסה אבל לא ביצעה את הנדרש ממנה בכתב המינוי, הדבר הקרוב יותר שיש בידינו לגבי כלל ההמלצות לאותות הצטיינות במלחמת השחרור הם ההמלצות של הוועדה השנייה הכוללים בתוכם עבודה שנעשתה על כלל ההמלצות של הוועדה הראשונה (כולל ביטול חלק מההמלצות של הוועדה הראשונה) וכן על המלצות נוספות שהונחו בפניה.

עדות נוספת בנוגע לוועדה השלישית קבלתי בשיחה עם יצחק פונדק בינואר 2009¹⁴ בשיחה זו הבהיר לי פונדק כי למיטב ידיעתו לא התכנסה וועדה נוספת לדיון באותות הצטיינות של מלחמת השחרור לאחר הוועדה שלו. בשיחה נוספת עפ"י בקשתי לאחר שדיבר עם בן פרידן (ששמו בוועדה היה זיו) חבר הוועדה התברר לו כי היות והרמטכ"ל חשב שההמלצות לא מאוזנות מבחינת חיל האוויר וחיל הים הוא הקים צוות מצומצם נוסף לתיקון המצב. אם השערות של פונדק נכונה, זה כנראה ההסבר לצוות השלישי שכאמור קודם בספק אם התכנס.

הוועדה רביעית, וועדת מקלף

הוועדה שחבריה היו האלוף מרדכי מקלף (יו"ר), אלוף שמעון מזאה ואלוף צבי איילון מונתה ב-26 בינואר 1950 ע"י הרמטכ"ל יגאל ידין. מטרת הוועדה הייתה להמליץ על אותות הצטיינות לסגל הפיקודי הגבוה במלחמת השחרור. הוועד הנדרש להגיש את המלצותיה עד ל-1 במארס 1950.

לא מצאתי מסמכים על עבודת הוועדה מאידך בין הרשימות של הוועדה השנייה מופיעים מספר מפקדים מסגל הפיקוד הבכיר של מלחמת השחרור. במסגרת דיון אחר שהיה במטכ"ל שנה לאחר מכן הובהר כי קצינים בכירים הסתייגו מההצעה להעניק אות הצטיינות למפקדים בכירים וכי לדעתם אותות הצטיינות צריכים להינתן לחיילים בלבד.

סיכום עבודת הוועדות

בהנחה שאכן הוועדה השלישית לא התכנסה או התכנסה אבל לא הוציאה דו"ח מסכם מטעמה המצב שנוצר הוא.

1. הוועדה הראשונה ערכה מיון משמעותי וקיבלה החלטות לגבי המלצות המפקדים. עבודת מיון זהו הניבה 1704 אותות הצטיינות בדרגים השונים מתוך 2498 המלצות שעברה עליה.
2. הוועדה השנייה עברה על כלל ההמלצות של הוועדה הראשונה (2498) וכן על המלצות מפקדים נוספות שהוגשו לה. עבודת מיון זו הניבה 1137 אותות הצטיינות בדרגים שונים (מתוך מספר זה עולה כי הוועדה השנייה פסלה חלק מההמלצות של הוועדה הראשונה וזה בהחלט היה בסמכותה כי נדרשה לקבל החלטות סופיות על עבודת הוועדה הראשונה).

¹⁴ עפר דרורי, שיחות עם פונדק שהתקיימו בנובמבר 2008 ועד פברואר 2009

3. אם נרצה לעשות צדק עם המומלצים וברוח ההנחיה שניתנה לוועדה השנייה הרי 1137 שאושרו לאותו הצטיינות הם אלו שהיו מוכרים לעתיד כמצטייני מלחמת השחרור. היות שכן גוריון החליט שרירותית לציין לשבח באות גיבור ישראל רק שנים עשר מהם שאר אלף מאה עשרים וחמשה חיילים לא זכו באות בגלל החלטה זו.

החלטת ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון

וועדת פונדק הגישה את המלצותיה לרמטכ"ל. לאחר הגשת ההמלצות נקרא סא"ל יצחק פונדק לראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון. בן גוריון שלא היה נלהב מריבוי אותות הצטיינות הורה את פונדק למיין מתוך אלף ומאה מציינים לערך ולהמליץ בפניו רק על שנים עשר כמניין שבטי ישראל.

עם יצחק פונדק קיימתי מספר שיחות בסוף 2008 ובתחילת 2009. בקשתי ממנו להבין את עבודת הוועדה שעמד בראשה וכמובן על השתלשלות האירועים מול דוד בן גוריון.

פונדק סיפר לי שבמענה לדרישתו של בן גוריון לחזור עם רשימה של שנים עשר בלבד אמר לו פונדק שצמצום זה בלתי אפשרי היות והוא פוגע במאות חיילים שמגיע להם אות הצטיינות. בן גוריון התרגז ואמר: "שוב אתה מתווכח? שנים עשר גיבורים כמניין שבטי ישראל וזהו. אנחנו לא זקוקים לגיבורים".

הוועדה התפטרה אבל נאלצה מחוסר ברירה לחזור לעבודתה והפעם עם קריטריון נוסף שקבע בן גוריון. "אות גיבור ישראל" יינתן רק למי שבמעשהו גרם לניצחון בקרב". ככה נאלצו חברי הוועדה לאתר את שנים עשר הגיבורים.

פונדק זכר להגיד לי שדווקא מקרה הגבורה הבולט ביותר בעיניו במלחמת השחרור היה של מירה בן ארי ז"ל בקרב ניצנים בו יצאה עם מפקד ניצנים לנהל מו"מ עם המצרים. המצרים הרגו את מפקדה והיא שלפה את אקדחה והרגה את המצרי שירה במפקדה. היא נורתה ונהרגה במקום אבל מכיוון שניצנים נפלה היא לא הומלצה לאות.

עוד סיפר לי פונדק כפי שכבר כתבתי שהרמטכ"ל חשב שיש חוסר איזון בכל הקשור להמלצות של חיילים מחיל האוויר וחיל הים. אובייקטיבית יש אמת בדברי הרמטכ"ל היות וגם יו"ר הוועדה הראשונה שדמי כתב כי להוציא המלצה אחת של מפקד חיל הים לא התקבלו המלצות נוספות אף שהוא חזר וביקש ממפקד חיל הים לבצע את המוטל עליו.

מומלצי אות הגבורה

נושא המומלצים לאות הגבורה ראוי להתייחסות במיוחד לאור העובדה שהם נשארו שנים עשר הגיבורים היחידים שזכו להוקרת עולמים. במקור המליצה הוועדה על שמונה עשר חיילים לאות הגבורה. שמות המומלצים הם: אביגדורב אברהם, בריג אמיל, גנה סימן טוב, הורביץ זרובבל, זיבל צבי, ליטנר בן ציון, לנדאו עמנואל, מזרחי אליהו, עצמוני אריה, ערמוני יזהר, פלר רון, רחלי יאיר, גרינבוים אליעזר, מוסקט יורם, מזרחי אליהו, פרוצל צבי, קופהולץ אריה, תהבום ישעיהו. לא מצאתי פירוט של עבודת הוועדה ותיעוד תהליכי ההחלטה אבל העובדה היא שמתוך שמונה עשר

שהומלצו נופו מהרשימה שבעה כך שנשארו אחד עשר מומלצים לעיטור אות הגבורה. יש להדגיש כי קיימים מקרים רבים נוספים בהם ההחלטה בדיוניה הסופיים שינתה את ההמלצות שלה עצמה מאות הצטיינות בדרג אחד לאות הצטיינות בדרג אחר. ב-13 ביולי 1949 הגיש מפקד חיל הים שלמה שמיר המלצה לרמטכ"ל למתן אות הגבורה ליוחאי בן נון. המלצה זו לאור המסמכים שחקרתי אושרה ע"י הרמטכ"ל ובפועל נכנסה לרשימה הסופית של הועדה השנייה. המעשה של יוחאי בן נון והצוות שלו עשו רושם כביר על דוד בן גוריון אשר הזמין אותם לצילום משותף. אני נוטה להאמין שההמלצה הזו של יוחאי בן נון שאושרה ע"י הרמטכ"ל באופן ישיר צורפה להמלצות הועדה לסבב האחרון של הדיונים והצטרפה לרשימת אחד עשר המומלצים לאות הגבורה בדרג הראשון וזאת אף שלא הופיע ברשימות הסיכום של הועדה השנייה.

ציונים לשבח נוספים במהלך מלחמת השחרור והתקופה הצמודה לה

לפרסום רב זכו כאמור שנים עשר מקבלי עיטור "גיבור ישראל" בסיומה של מלחמת השחרור. לצד עובדה זו יש לדעת שבמהלך המלחמה העניקו מספר מפקדים ציונים לשבח לחייליהם וזאת מתוקף החלטה מקומית שלהם ואם מתוך אימוץ נוהגים שהיו קיימים בצבאות זרים שמהם הגיעו לצה"ל. להערכתו מדובר על מאות צל"שים כאלה שמעמדם החוקי לא ברור היות ולא היה חוק או פקודה מטכ"לית בתחום. לדעתי האישית צל"שים אלה הם צל"שים לכל עניין ודבר היות והוענקו ע"י מפקדים על מעשי גבורה וזאת בהעדר הנחייה אחרת. גם פקודות מטכ"ל שפורסמו כמה שנים לאחר מכן התבססו על קריטריונים דומים שהיו בפני המפקדים בשטח בעת המלחמה. פירוט מלא של סוגיית הצל"שים ממלחמת העצמאות ניתן לקרוא במאמר "שנים עשר גיבורי ישראל לא היו לבדם".²

סיכום והמלצה להמשך

מהמחקר עולה כי למעלה מאלף ומאה חיילים הומלצו לאותות הצטיינות על ידי מפקדיהם והמלצות אלו עברו שתי וועדות סינון. היקף המומלצים היה גדול כמעט פי שלושה מהיקף ההמלצות שאושרו ע"י הוועדות. מתיאור האותות שאושרו ע"י הוועדות השונות ניתן ללמוד כי מדובר על מעשי גבורה מיוחדים במינם שהיו ראויים להיכנס לפנתאון הגבורה של מדינת ישראל. כפי שכבר כתבתי רק החלטתו השרירותית של בן גוריון מנעה את טקס ההענקה לאותם אלף ומאה לוחמים ובכך נגרם להם עוול כבד, לבני משפחותיהם בין אם נותרו חיים בסוף המלחמה ובין אם נפלו במהלכה. יש לציין כי במאמר על 12 גיבורי ישראל שפורסם באתר הגבורה הוצגה לראשונה הבעייתיות בהחלטה שלא לאשר למומלצים בוועדות השונות לאותות הצטיינות את האות שהוחלט שהם זכאים לו.¹⁵ המציאות שבה לא הוענקו אותות הצטיינות למי שהומלץ ואושר בוועדה מוסמכת יצרה עוול נוסף היסטורי הפוגע במורשת הקרב של צה"ל ושל עם ישראל.

¹⁵ דרורי, עפר, 12 גיבורי ישראל לא היו לבדם, בתוך: אתר הגבורה, ינואר 2009. <https://tinyurl.com/yyamrllb>

מעשי גבורה רבים משמשים כמגדלור ערכי וניתן לחנך לאורם דורות של לוחמים כסמל הראוי לחיקוי. לדעתי, גם אם עברו 71 שנים עדיין ניתן לעשות צדק היסטורי¹⁶.

צבא ארה"ב שאנו נוהגים כל כך להשתמש בו לדוגמאות שונות נוהג כבר שנים רבות להעניק עיטורי גבורה ברמות שונות לחיילים שמעשה הגבורה שלהם נחשף לאחר שנים. בשנת 2014 הוענק עיטור גבורה ללוטננט אלונזו ה' קאשינג, קצין תותחנים בצבא הצפון, שהציל בגבורתו את חבריו ליחידה במהלך קרב גטיסברג (שנערך בשלושה ביולי 1863) במלחמת האזרחים. הענקת העיטור נעשתה 151 שנים לאחר מעשה הגבורה.

בשנת 2014 הודיע שר ההגנה האמריקני, כי אישר המלצה לשדרג את צלב השירות המצוין של סרג'נט הנרי ג'ונסון – לוחם ברג'ימנט החי"ר 369 במלחמת העולם הראשונה – למדליית הכבוד. ג'ונסון הציל בגבורתו את חבריו ליחידה כשהותקפו על-ידי סיור גרמני בחמישה-עשר במאי 1918 בלילה על אדמת צרפת (ג'ונסון עוטר בשנת 2003 בצלב השירות המצוין, שנים אחר פטירתו). הענקת העיטור בוצעה לאחר 96 שנים.

בשנת 2008 עיטר הנשיא בוש במדליית הכבוד את רס"ר וודרו וילסון קיבלי מדיוויזיית החי"ר 24, שעשה מעשה גבורה במלחמת קוריאה בשנת 1953.

צוות אלפא מפלוגת צ'ארלי, השייכת ליחידת הסוס השחור, גדוד 11 בדיוויזיית הפרשים 11 (שריון) זכה לעיטור של צבא ארצות-הברית על מעשי גבורתם בקרב בקרבת גבול קמבודיה-וייטנאם בסוף חודש מארס 1970. השריונאים – כולם בשנות השישים שלהם קיבלו בשנת 2009 את מדליית הגבורה הנשיאותית – העיטור היחידתי הגבוה ביותר בארצות-הברית – כיוון שהצילו את חבריהם לנשק ממארב של 400 אנשי צבא צפון וייטנאם.

יש עוד 50 מקרים לפחות שאני מכיר שפורסמו ותועדו בהם צבא ארה"ב או הקונגרס העניקו עיטורים ללוחמים על מעשי גבורתם עשרות שנים לאחר האירוע. האירועים האלו זוכים לפרסום רחב בתקשורת האמריקנית, בעיתונות הצבאים ובהודעות רשמיות של הצבא.

לא מאוחר לתקן את הראוי תיקון. המידע כולו נאסף ובידי רשימות מסודרות של בעלי אותות ההצטיינות שהומלצו ואושרו על ידי שתי וועדות שונות בסיום מלחמת השחרור. נכון יהיה לדעתי למנות וועדה שכל תפקידה להחליט אילו אותות הצטיינות יומרו לעיטורים או צלי"שים של ימינו בדומה לוועדה שהתכנסה בצה"ל לאחר קבלת חוק העיטורים (1970) ואשר קבעה איזה צלי"ש יומר לאיזה עיטור¹⁷. זו מלאכה שאינה גוזלת משאבים רבים ואני אשמח להתנדב כחבר בה.

המסר במהלך כזה יהיה כפול, החיילים המעטים שנותרו בחיים מהקרבות הקשים של מלחמת השחרור יזכו להכרה רשמית ממלכתית. בני המשפחות של אלו שהלכו לעולמם יזכו גם הם לכבוד הראוי להם וצבא ההגנה לישראל כמו המדינה כולה יתברכו במורשת קרב וגבורה שנעשתה כאן על אדמתנו במאבק על הקמת המדינה ולאורה ניתן ללכת.

¹⁶ ראה הקלטה מגל"צ בשיחה עם רזי ברקאי מ-9 במאי 2016. <https://preview.tinyurl.com/y4sheblz>
¹⁷ ראה סעיף 20 בחוק העיטורים בצבא ההגנה לישראל תש"ל 1970, <https://tinyurl.com/y4gdhk74>

מי ייתן והרמטכ"ל הנוכחי ירים את הכפפה לשם עשיית צדק גם אם הוא מאוחר.

ברצוני להודות ליפעת גליניק ארנון ולדורון אביעד מארכיון צה"ל על עזרתם באיתור חומרים רלוונטיים למחקרי בנושא עיטורים וצל"שים בהיותי חוקר מורשה בארכיון.